

Л. М. СЛАВІН

ЗАХІДНА СТОРОНА ОЛЬВІЙСЬКОЇ АГОРИ

Найважливішою подією розкопок Ольвії в післявоєнні роки було відкриття агори (головної міської площі) і теменоса (загальноміської культової округи) — перших пам'яток такого роду, які зустрілись при розкопках античних міст Північного Причорномор'я.

З другої половини VI і до кінця II ст. до н. е. агора займала центральну частину Верхнього міста, перед західним схилом до Нижньої Ольвії. Теменос прилягав впритул до агори з північного боку¹.

Відкриття руїн культових споруд-храмів, святилищ, олтарів, жертovníків, а також громадських і ринкових будівель, у тому числі стої, торговельних будинків з крамиціями та інших парадних будівель, які існували тут, надають цим дослідженням досить великого значення. І це цілком зрозуміло: тут на протязі 400 років знаходився центр міста, який був зосередженням громадського, політичного, культового життя і торгової діяльності міста.

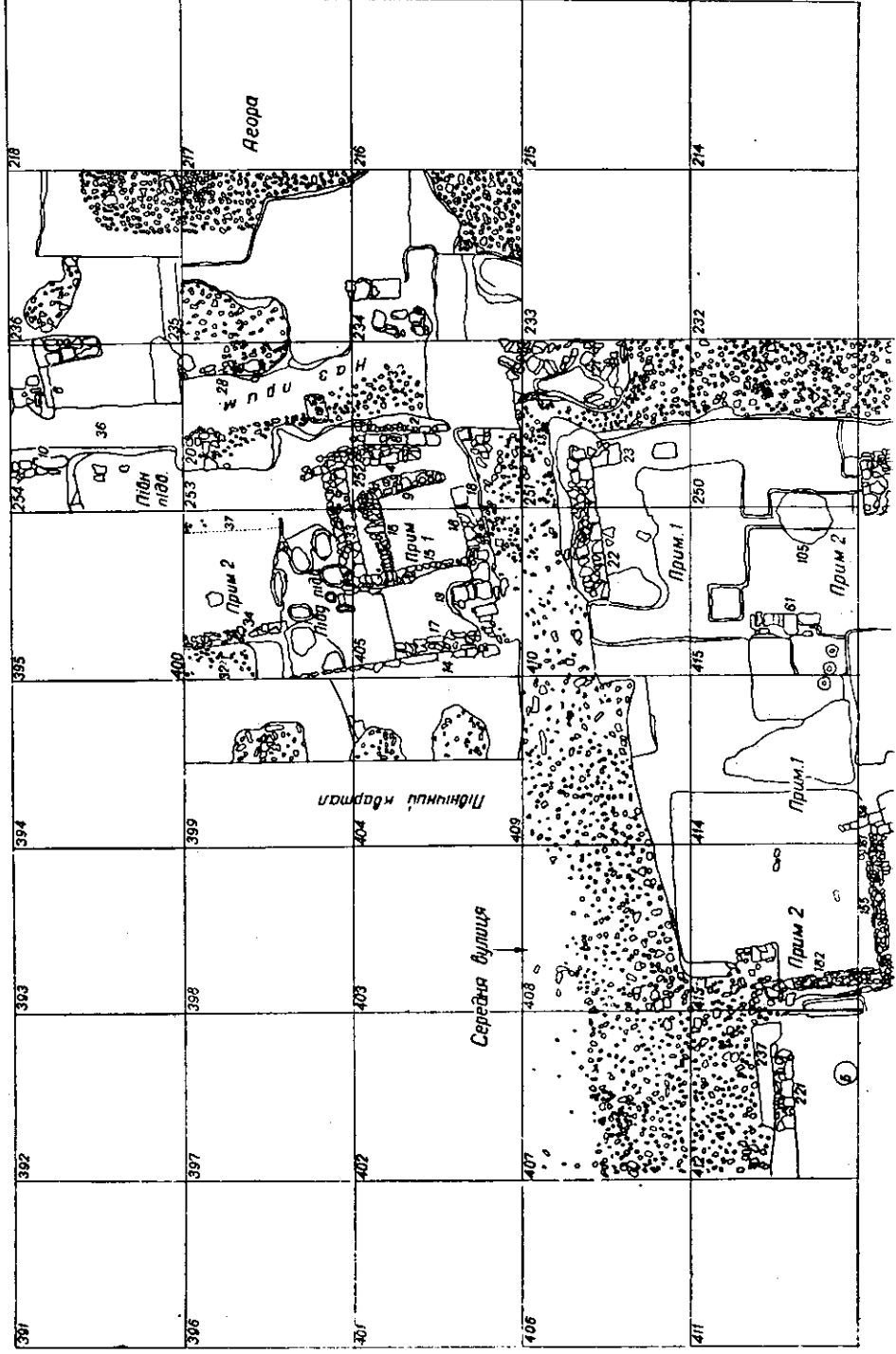
Результати розкопок дозволяють уже тепер відновити в основних рисах планування і влаштування агори. Всю північну її частину займала велика парадна будівля стої (довжина 45 м, ширина 17,5 м), яка побудована на міцних шарових субструкціях. Ця парадна будівля була всередині прикрашена рядом колон, який йшов вздовж центральної осової лінії будинку.

На східній і західній частиннах агори знаходились торгові будинки з лавками, які мали глибокі підвали складського призначення, а також інші будинки громадського характеру. Південну частину агори займали дві багаті будівлі.

Вільна площа агори, що знаходилася всередині цього чотирикутника, становила близько 3000 м². З півночі на південь цю площу пересікали дві поздовжні вулиці: мимобіт західної сторони агори проходила Головна вулиця, яка йшла від північних міських воріт через все Верхнє місто в південну його частину; мимобіт східної сторони агори проходила Східна вулиця, яка починалася північніше агори і теменоса. Три поперечних вулиці (умовно названі Північною, Середньою і Південною) відходили від агори в західному напрямку, в бік міських кварталів між агорою і оборонними спорудами вздовж Заячої балки і Західних воріт, що знаходились там же (рис. 1).

Агора мала високий рівень благоустрою. Тут знаходились досконалі для свого часу гідротехнічні споруди, водоймище і цистерни для зберігання води, водопровідні і водовідвідні канали, частково прокладені в підземних галереях. Агора і зв'язані з нею вулиці були вимощені черепка-

¹ Розкопки теменоса, північної і східної сторони агори провадяться Ленінградським відділенням Інституту археології АН СРСР під керівництвом Є. І. Леві та О. М. Карасьова. Розкопки західної і південної сторін агори провадяться Інститутом археології АН УРСР під керівництвом Л. М. Славина.

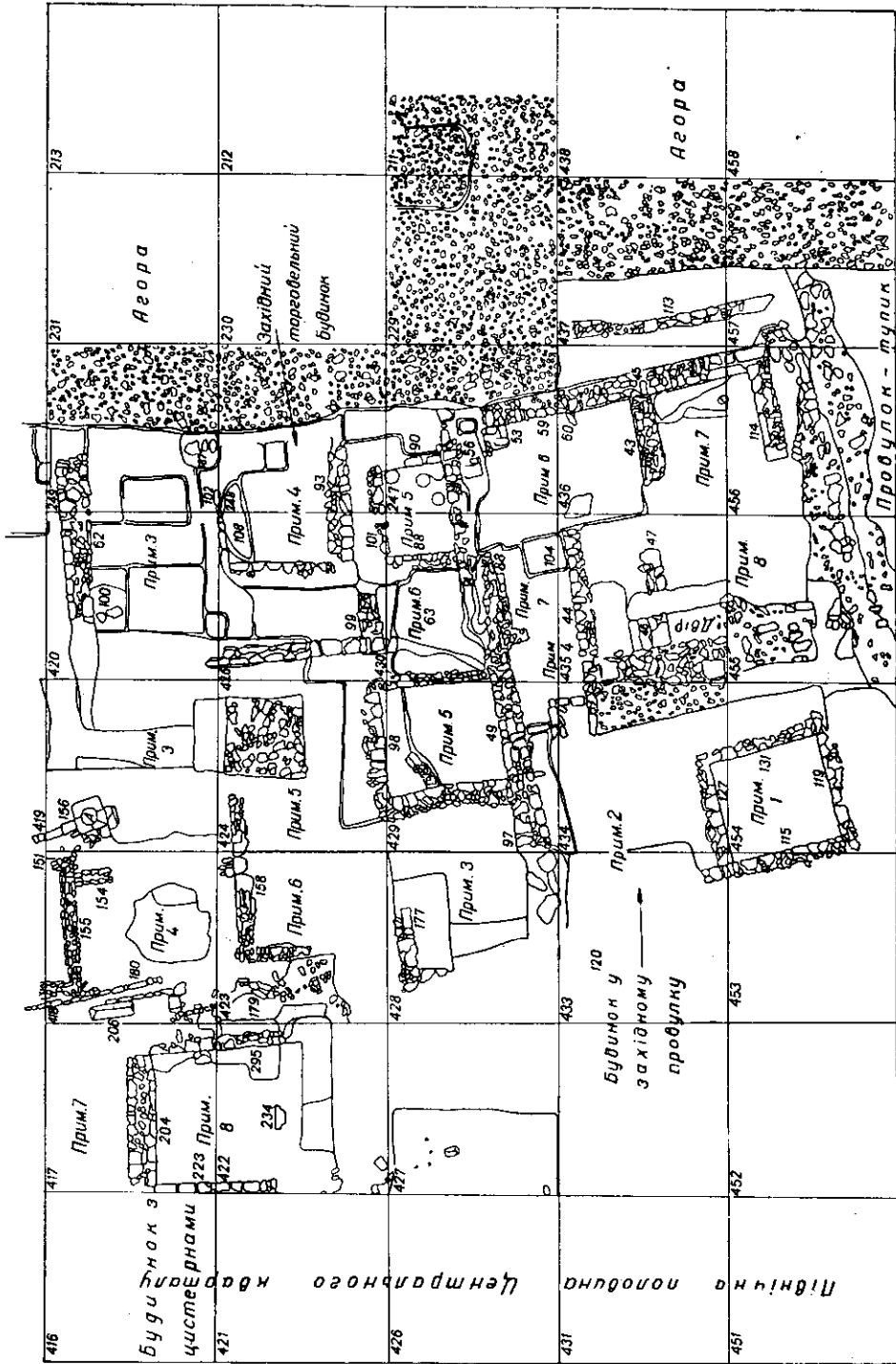

Рис. 1. План північної половини Центрального кварталу і південної половини Північного кварталу.

ми (уламками амфор, простого посуду, черепиці), щебенем і невеликими камінцями² (рис. 2).

Розкопки західної частини агори провадилися з 1956 р. Тут було з'ясовано планування та улаштування цієї частини головної міської площі Ольвії, відкрито ряд важливих і цікавих будівель, виявлено значну кількість речових знахідок.

Між згадуваними вище поперечними вулицями (Північною, Середньою і Південною) розташовуються три квартали, умовно названі Північним, Центральним і Південним. До складу цих кварталів входив ці-

Рис. 2. Частина черп'яно-щебеневої вимостки Середньої вулиці.

лий ряд будинків. Одні із них були повернені на схід — в бік агори, інші, поставлені впритул до їх тильного боку, були повернені на захід.

Почнемо розгляд з опису Центрального кварталу, який був розкритий більше ніж інші. Центральний квартал займав значну територію (довжиною 52 м) між агорою, Середньою і Південною вулицями. Східна половина кварталу, повернута до агори, була розрізана невеликим провулком — тупиком на 2 частини. На північ від провулка розміщались будівля торгового призначення. З західного боку, впритул до тильної, глухої стінки цього будинку, стояли дві досить значні будівлі: 1) будинок в західному провулку — в середній частині кварталу; 2) будинок з цистернами — в північно-західній частині кварталу.

Західний торговельний будинок являв собою витягнуту з півночі на

² Е. И. Леви, К вопросу об ольвийской агоре, СА, XXI, 1954, стор. 319 і сл; Гі ж, Ольвийская агора, МИА, 50, 1956, стор. 35 і сл.; А. Н. Карасев и Е. И. Леви, Ольвийская агора, СА, 1958, № 4, стор. 127 і сл.

південь будівлю довжиною 30 м, яка була повернута фасадом до агори. Тут порівняно добре збереглися 7 ізольованих підвальних приміщень, розташованих одне за одним. Підвали являли собою складські приміщення крамниць, які знаходились над ними, але не збереглися. Торговельне призначення цього будинку було визначене на підставі ряду даних: за аналогіями з торговельним будинком, відкритим в 1946—1948 рр. на протилежній, східній стороні Ольвійської агори; за аналогіями з подібними ж торговельними будинками, які були відкриті на агорі міст грецької метрополії³; за своєрідним плануванням, не типовим для всіх інших будівель; за речовими знахідками з розкопок цього будинку.

Входи в крамниці знаходились з боку агори. Підвальні приміщення мали 1,95—2,08 м висоти. Крамниці сполучались з своїми підвальними приміщеннями за допомогою дерев'яних драбин через люки, прорізані в підлозі в кутах приміщень. В кам'яних стінах підвалів збереглися заглиблення і невеликі ніші для кріплення драбин.

Цей торговельний будинок був вперше споруджений в V ст. до н. е., в кінці IV ст. до н. е. його капітально перебудували. Незначні залишки будинку V—IV ст. до н. е. збереглися лише в одному приміщенні — № 5. Спорудження нового торговельного будинку провадилось у кілька прийомів: спочатку були побудовані три північних (№ 1—3), через деякий час — дві південних (№ 6 і 7), а пізніше і дві середніх крамниці (№ 4 і 5). Це відбилось на формі будинку, у якого, зокрема, західна зовнішня (тильна) сторона являє собою не пряму, а зламану лінію. Різномасштабність відчувається і на кладці стін підвалів: більш солідною, акуратною, і з доброго каменю — на першому етапі; недбалою і з гірше обробленого каменю — на другому. Особливо ретельно складені стіни приміщень № 1—3: тут застосовані великі, добре оброблені кам'яні плити, які підтесувались на місці, з метою їх кращої підгонки одна до одної.

Приміщення № 1 мало неправильну форму: довжина його 4,98 м, ширина 3,20—4,15 м. Це пояснюється конфігурацією даного місця, що обумовлена напрямком Середньої вулиці, до якої і примикав західний торговельний будинок. Розміри приміщень: № 2—4,87×3,35 м, № 3—4,85×3,20—3,40 м, № 4—3,75×3,40—3,50 м.

Уже згадувалось, що в приміщенні № 5 збереглися залишки підвалу (2,57×1,97 м) раннього (V—IV ст. до н. е.) торговельного будинку: глинобитна підлога, фундаменти стін, чотири амфори з широким корпусом округлої форми V ст. до н. е., закопані по саме горло в материковій підлозі. До V—IV ст. відносились також уламки червонофігурного кратера, аттичних чорнолакових посудин, зокрема з штампованим орнаментом. Ці залишки були перекриті підвальним приміщенням IV—II ст. до н. е. (4,67×2,47 м). Приміщення № 6 мало розміри 3,90×3 м. Підвальне приміщення № 7 було пізніше (в III ст. до н. е.) засипано.

Збереглися не всі стіни підвальних приміщень. На місці частини стін, розібраних після II ст. до н. е. на будівельний матеріал, добре простежуються траншеї кам'яноломів.

Під час розкопок були виявлені куски глинистої і вапнякової штукатурки стін.

Долівки в приміщеннях були глинобитні, місцями збереглося кілька різночасних горизонтів долівок.

Окремі приміщення (зокрема № 4, 6, 7) перебудовувались в III і II ст. до н. е.

Є також деякі дані для з'ясування, чим торгували в крамницях західного торговельного будинку. Наявність великої кількості уламків (а також деякої кількості цілих) амфор свідчить про те, що тут продавали вино, маслинову олію. Судячи по знахідках, в цих крамницях торгували

³ S. Parnicki-Pudelko, *Agora, Warszawa*, 1957, стор. 146 і далі.

високосортним посудом і теракотоми, які в значній частині призначались для приношень у храми і святилища шанованих богів і богинь. Очевидно, продавались і предмети озброєння, зокрема наконечники стріл, які зустрічались тут в значній кількості. Окремо відзначимо знахідку кількох свинцевих гир, цілком доречних у торговельному будинку. Звертають на себе увагу масові знахідки монет і дельфінів. Їх велика кількість при розкопках західного торговельного будинку (як і східного) легко пояснюється умовами риночної метушні.

Три північні крамниці побудовані разом, одночасно і становлять єдиний комплекс. Дві південних крамниці також побудовані разом. Це дає підстави припускати, що крамниці будувались не окремими торговцями, а міськими властями, які здавали їх в найом за певну плату.

Будинок в західному провулку примикав до тильного боку південної половини описаного вище торговельного будинку. Ця будівля виділяється своїм чітким плануванням і добрим улаштуванням. Про заможність і високий суспільний стан її власника свідчить також місцеположення на агорі, з якою вона зв'язана спеціально зробленим проходом — провулком. Цей провулок (довжиною 13 м, шириною 2,5 м) розрізував східну частину центрального кварталу на дві частини: в північній частині знаходилась опнсувана будівля і західний торговельний будинок; в південній частині були інші споруди, про які мова буде йти нижче. Цей провулок — тупик (що впирався в глуху стіну будинку) був вимощений в ранні часи камінням великих і середніх розмірів, пізніше — черепками і дрібним камінням. На місці входу з провулка — тупика у двір будинку знаходиться невелика площадка з добре обтесаних каменів, яка трохи підвищена (7 см) над рівнем оточуючих вимосток провулка і двора.

У дворі збереглися два горизонти вимостки: верхній (пізній) з каменів переважно неправильної форми, в тому числі і малих розмірів, і нижній (ранній) з добре складених обтесаних плит повторного використання.

На північ, захід і схід від двора розташовано вісім приміщень цього будинку, три з них мають підвали.

На захід від двора знаходились три приміщення: № 1—приміщення з підвалом; спочатку воно було невелике — 3,4×3 м, а пізніше, при перебудові розширене до 4×3,4 м; № 2—наземне приміщення (4,60×2,7 м) на північний захід від двора; № 3—у тому ж західному ряду, наземне, яке було північно-західним кутовим приміщенням будинку.

Від наземних приміщень залишилися зовсім незначні сліди. Підвальне приміщення (№ 1) збереглося порівняно добре. В ньому майже зовсім уціліли західна і південна стіни (висота 2,65 та 2,77 м), нижня частина яких складена під час першого, а верхні частини — під час другого будівельних періодів. Перекладка стін підвалу була виконана менш старанно, ніж при будівництві підвалу, коли використовували переважно великі камені (рис. 3).

На північ від двора знаходились два приміщення дещо іншого характеру, ніж приміщення західної частини будинку. Безпосередньо до двора прилягало неодноразово перебудоване вузьке коридоровидне приміщення № 4, яке зв'язувало між собою окремі частини цього будинку: воно було зв'язане через бокові двері з наступним за ним (північнішим) підвальним приміщенням № 5 і сполучалось за допомогою драбини з наземним приміщенням № 2 (яке розташоване з західного боку), сюди вели входи з двора і з приміщення № 7, яке знаходилось з східного боку.

Порівняно добре збереглося підвальне приміщення № 5 (3,35—3,62×3,08—3,16 м). В південній його стінці знаходились поруч розташовані проріз дверей шириною 77 см (збереглися поріг з двох плит і нижні частини косяків) і проріз вікна (зберігся висотою 1,05 м, шириною 60 см), який починався на 30 см вище порога дверей. Це свідчить про

те, що приміщення № 4, в бік якого повернене вказане вікно, було відкритим до двора і світлим. Для цього дах над приміщенням № 4, очевидно, був піднятий досить високо.

У східній частині будинку знаходились три приміщення. Північно-східний кут будинку займало наземне приміщення № 6 (3,10×2,50 м) господарсько-підсобного характеру. На південь від нього знаходилося підвальне приміщення № 7 (5,10×2,10 м), яке сполучалось за допомогою східчастої драбини з двором, а також з коридоровидним приміщенням № 4. Нарешті, в південно-східному кутку будинку знаходилося при-

Рис. 3. Будинок в західному провулку. Підвальне приміщення № 1.

міщення № 8 (3,10×2,50 м). Від нього збереглися мізерні залишки, тому встановити призначення цього приміщення неможливо.

Розташування другорядних — господарських, підсобних приміщень у східній частині будинку зрозуміле: вони безпосередньо примикали до тильної сторони торговельного будинку і були менш зручні, ніж приміщення, розташовані в західній частині, де були жилі і парадні приміщення.

Стіни приміщень були оштукатурені вапном, куски штукатурки траплялись під час розкопок. Долівка була глинобитною. В окремих приміщеннях (наприклад, № 5) збереглося кілька горизонтів земляної долівки з тонких зольних прошарків.

Про добре обладнання цього будинку також свідчить виявлення у західній частині приміщення № 4 східцевої клітки: у вузькому видовженому приміщенні шириною 1,2 м були відкриті дві низькі кам'яні стіни її підшви для дерев'яних сходів, які не збереглися до наших днів, по яких спускались з наземного приміщення № 2 у підвальне коридоровидне приміщення № 4.

Поряд з такими сходами, в приміщенні № 5 цього будинку було зроблено, як уже згадувалось вище, боковий вхід у підвал; приміщення № 7 (сторожка) обслуговувалось відкритими сходами з кам'яних плит, від яких збереглися три верхніх сходи в північно-східному кутку двора. Але здебільшого в Ольвії для спуску в підвальні приміщення використовувались дерев'яні драбини, які встановлювались уздовж стіни підвалу через люк у підлозі наземного приміщення.

Описувана будівля була споруджена в кінці IV ст. і проіснувала до середини II ст. до н. е., коли вона у зв'язку з відсутністю ремонтів прийшла в запустіння. Слідів катастрофічної загибелі цього будинку, зокрема під час пожежі, не було виявлено.

За час свого існування будинок кілька раз перебудовувався. Сліди перебудов добре помітні у підвальному приміщенні № 1 (про що вже згадувалось), яке було засипане в кінці III—початку II ст. до н. е.

Будинок з цистернами (рис. 4) знаходиться на північ від уже описаного будинку в західному провулку. Східною своєю частиною він при-

Рис. 4. Будинок з цистернами. Загальний вигляд північно-західної частини дому.

микає до західної торговельної будівлі. Північною межею будинку була Середня вулиця. Цей будинок було споруджено в V ст.; в кінці IV або на початку III ст. до н. е. після пожежі будинок був капітально перебудований і розширений.

Найкраще збереглися будівельні залишки класичного періоду існування цього будинку, що є дуже цінним, бо Ольвійських будівель V—IV ст. дійшло до нас дуже мало. Залишки наземних приміщень елліністичного періоду його життя майже повністю розібрані в римський час на будівельний матеріал.

У класичний час будинок складався з шести наземних приміщень, розташованих попарно в північній, середній і південній частинах. Приміщення на східній стороні за своїми розмірами (14, 23 і 24 м²) перевершували розміри трьох західних приміщень (9 і 11 м²).

Слід відзначити не завжди правильну форму приміщень як в класичні часи, так і в елліністичні; очевидно, будівельники змушені були пристосовуватись до конфігурації і розмірів виділеної їм ділянки.

Будинок в V ст. побудований не одночасно, а в два прийоми. Спочатку були споруджені чотири приміщення у північній і середній частинах, а потім будинок розширено в південному напрямі, де прибудовано ще два приміщення.

Ці два етапи в межах V ст. добре відрізняються за технікою кладки кам'яних цоколів. Нижній ряд викладений з плоских плит, які покладені плазом і виступають з обох боків за вертикальні лінії стін. Сама стіна складалась з порівняно невеликих, сумарно-обтесаних каменів, плоскої, квадратної або довгастої форми, які місцями нагадували товсту цеглу.

Ці камені знаходяться уздовж лицьових боків стін. Середина забутовувалась дрібним камінням і щебенем. Аналогічна кладка була виявлена в Ольвії на ділянці АГД, в стіні VI—V ст. до н. е.⁴

Під час добудови південних приміщень ця техніка кладки була дещо змінена: на нижньому ряді (підшві) такого ж характеру, як і раніше, але з більш масивних плит, уздовж лицьових боків ставились на ребро плити переважно неправильної, трикутної і багатокутної форми, простір між якими також забутовувався дрібними каменями на глиняному розчині: каміння неправильної форми обтесувалось і приганялось

Рис. 5. Будинок з цистернами. Шаруваті субструкції для стін приміщення № 3.

уже на місці. Така полігональна кладка відома для цього часу не тільки в Ольвії, але й в ряді міст грецького світу⁵. Стіни, що стояли на цих цоколях, були з цегли-сирцю. Лінзи зруйнованих таких стін неодноразово зустрічались під час розкопок.

Уже вказувалось, що в кінці IV або на початку III ст. до н. е. будинок був капітально перебудований. На руїнах будівлі, яка згоріла, були збудовані наземні приміщення нового будинку.

Приміщення в східній частині будинку були споруджені на субструкціях, які упирались у торговельну будівлю. Одне приміщення східної частини, цілком поставлене на субструкціях П-подібної форми, мало розміри 3,6×2,35 м. Північно-східне приміщення (3,6×2,5 м) було споруджене частково на глинобитних трамбовках, частково на субструкціях (рис. 5).

Крім вказаної перебудови будинку в старих його межах, він був розширений у західному напрямку, де на субструкціях були збудовані два нових приміщення — № 7 у північній і № 8 (3,60×3,90×3,87 м) — в південній частині з добрими кам'яними підвалами (рис. 6). Значна частина стін цих двох підвальних приміщень, збудованих на польовці, викладена в типовій для елліністичного часу манері кладки, з переважно обтесаного каміння правильної форми, великих і середніх розмірів, частково взятих з більш ранніх будівель, зокрема рустованих плит, які щільно підігнані одна до одної. Особливо добре зроблена стіна, яка відокремлює ці приміщення одне від одного. Вона викладена на два лиця (висота 1,70 м). Є всі підстави вважати, що вхід у підвал № 8 був боковий, з

⁴ Л. М. Славин, *Раскопки Ольвии в 1955 г.*, КСИА, 6, 1956, стор. 30.

⁵ Б. В. Фармаковський, *Розкопування Ольвії р. 1926*, Одеса, 1929, стор. 31.

східного боку: незначні будівельні залишки дозволяють вбачати тут двірний проріз, поріг, який потім був закладений.

На північ від приміщення № 7 і на схід від обох приміщень не погано збереглися субструкції для стін відповідних наземних приміщень, які були дещо більших розмірів, ніж підвальні приміщення.

Підлога в приміщеннях була глинобитна, її товщина місцями досягала 10—15 см, в приміщенні № 7 вона була намазана на польовці.

Найцікавіше в цьому будинку елліністичного часу — дві глибокі цистерни, що добре збереглися в приміщеннях № 3 (цистерна А) і 7

Рис. 6. Будинок з цистернами. Приміщення № 7.

(цистерна Б), які, безперечно, є унікальними пам'ятками. Споруджені вони під час перебудови будівлі в кінці IV—початку III ст. до н. е. Одна з них — цистерна А в приміщенні № 3 (рис. 7), має дзвонovidну форму. Її челюсті викладено з двох прямокутних плит (85×85 см), всередині яких вирізана горловина діаметром 61 см. Горло цистерни розширюється і поступово переходить в корпус. Діаметр у кожній точці цистерни дорівнював близько половини її глибини. Так, на глибині 4,10 м діаметр дорівнював 2 м, на 5 м — 2,5 м, на 5,5—2,70 м, біля дна на глибині 6 м — 2,7 м. У другій цистерні Б (в приміщенні № 7) кам'яна горловина не збереглась, діаметр челюстей дорівнює 70 см. Цистерна має форму правильного конуса, який поступово розширюється до низу. Тільки в найнижчій частині (близько 1 м) стінка цистерни має невелике заокруглення, а потім різко під кутом переходить у дно. Глибина цистерни до дна дорівнює 5,85 м, діаметр дна — 2,90 м. Дно обох цистерн являє поверхню, трохи похилу від стін до центра, де знаходиться відстійник лійкоподібної форми. В цистерні А відстійник був глибиною 15—20 см, з найбільшим діаметром 50 см у верхній частині.

Обидві цистерни були викопані в матеріку, лесові стінки їх оштукатурені міцним вапняковим розчином біло-сірого кольору, товщиною 4—5 см. Штукатурка добре збереглась і лише незначні пошкодження є в цистерні Б на глибині 1,25—2 м.

Що ж зберігалось у цих цистернах? Цілком виразну вказівку на це ми знаходимо в цистерні Б: тут штукатурка покрита бурими плямами, а місцями знаходиться ледве помітна порошкоподібна маса того ж кольору, очевидно, від вина. В цистерні А таких ознак не знайдено. Можливо, в ній зберігалась маслинова олія.

Виникає припущення: чи не належав будинок з цистернами купцю, який торгував цими продуктами в одній з крамниць, які знаходились поряд, у торговельному будинку. На користь цього припущення, можливо, свідчить також і той навряд чи випадковий факт, що напрямок поперечних стінок цього будинку і будинку з крамницями співпадає.

Будинок припинив своє існування в II ст. до н. е.

Західні стінки приміщень № 7 і 8 виявлені в самому земляному борту ділянки. До нових розкопок важко говорити — чи закінчується на цьому будинок з цистернами, чи продовжувався далі на захід. Нез'ясо-

Рис. 7. Будинок з цистернами. Горловина цистерни А.

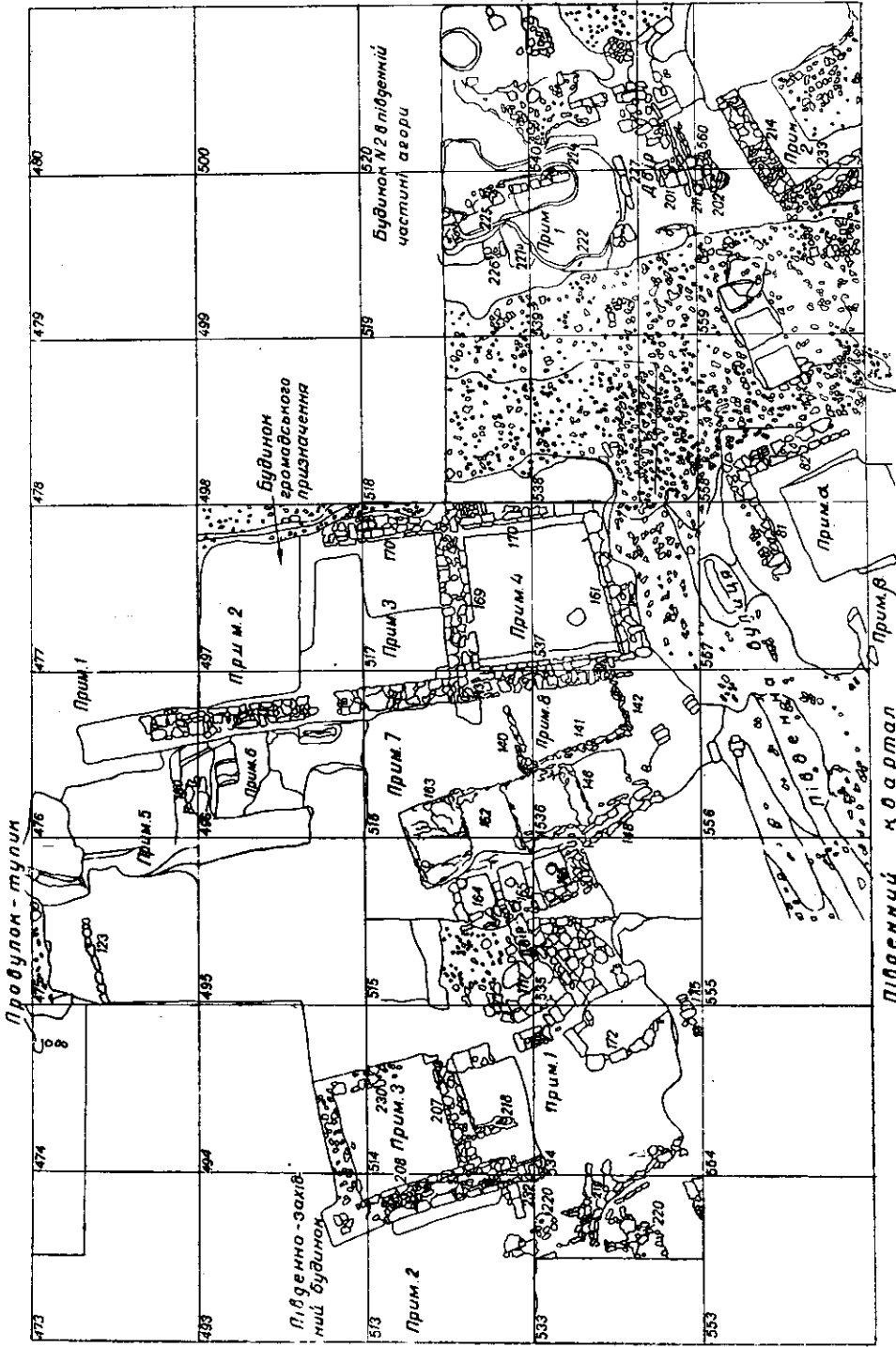
ваним лишається і питання про те, звідки був вхід у цей будинок: з Північної вулиці, чи з західного боку, якщо за приміщеннями № 7 і 8 виявиться вулиця, що йде паралельно до агори.

Будинок громадського призначення (можливо, міських властей). У південно-східній частині Центрального кварталу (рис. 8) відкрито цікаву будівлю громадського призначення (19,5×9 м). На північ вона виходить до провулка — тупика, на сході — довшою своєю стіною повернута до агори, на півдні вона примикає до Південної вулиці.

До агори були повернуті чотири приміщення східної частини будинку (№ 1—4) з прекрасно влаштованими кам'яними підвалами, ізольованими один від одного, які розташовувались один за одним з півночі на південь. Розміри приміщень: № 1 (північне) і № 2 — 4,35×3,75 м; № 3 — 4,35×3,16—3,60 м; № 4 (південне) 4,40×3,62—4,34 м. З західного боку впритул до приміщень з підвалами (№ 1—3) розташовані три наземні приміщення без підвалів (№ 5—7), збудовані на субструкціях, і четверте (№ 8) — південно-західне приміщення з кам'яним підвалом поганого збудування, очевидно, господарського призначення, яке у другій половині III ст. було перебудоване і мало більш високий рівень підлоги ніж в інших приміщеннях.

Південні приміщення — № 4 і 8 мають майже трапецієвидну форму, що пояснюється відповідною конфігурацією ділянки в цьому місці, викликаною напрямком Південної вулиці.

Підвали приміщень № 1—4 мали масивні кам'яні стіни з чудовим облицюванням (рис. 9). Вони в значній частині збереглись у приміщеннях № 3—4. В приміщеннях № 1 і 2 більша частина кам'яних стін була розібрана в римські часи на будівельний матеріал. Але їх місцезонаження відновлюється досить легко, завдяки чітко виступаючим тран-

Південний квартал
 Рис. 8. План південної половини Центрального кварталу.

шеям каменоломів. Максимальна висота стін була 2,65 м. Отже, підвальні приміщення були досить високими.

Зовнішні стіни мають кам'яний цоколь, який виступає в середину на 10—17 см. Цоколь складається з таких же плит, що і стіни (висотою близько 25 см). Стіни викладені як звичайно в підвалах—бутовим боком до земляних бортів котлована, облицювальним боком в середину приміщення.

Стіни мали значну товщину — 90—92 см. Очевидно, на них ставили і стіни наземних приміщень.

Зовнішні стіни були зв'язані між собою в замок. Внутрішні були поставлені впритул до зовнішніх і викладені на два лиця.

У кам'яних стінах, здебільшого в кутах, місцями збереглися заглиблення, які, очевидно, були гніздами для пристосувань, що підтримували дерев'яні драбини, за допомогою яких спускались з наземних приміщень у підвальні. Місцями ці заглиблення збігаються за рівнем і відстанню.

Підлога в приміщеннях була глинобитна. В приміщеннях № 3 і 4 збереглися три горизонти підлоги; на земляній долівці приміщення № 3 були сліди циновки.

У тильних приміщеннях (№ 5—7) збереглися тільки шарові субструкції, які мали в кожному з них П-подібну форму. Тільки в одному місці на субструкції були незначні залишки нижньої частини кам'яної стіни.

Будинок існував від кінця IV до середини II ст. до н. е. Але вже в кінці III — на початку II ст. підвали були засипані глинистим ґрунтом з кусками цегли-сирцю, так що на останньому етапі будинок існував без підвалів.

Що ж можна сказати про призначення будинку? Знахідки в ньому не дають прямих вказівок з приводу цього. Правда, побутового посуду і уламків амфор тут було порівняно мало. Багато було черепиці, головним чином, синопського походження. Каліптери мали трикутну і напівкруглу форму. Слід відзначити виявлене тут глиняне слухове вікно (в уламках) від даху, що рідко зустрічається під час розкопок античних міст нашого Півдня. Серед знахідок були фрагменти теракот, олівійські монети — борисфени, дельфінчики, кілька фігурних монет — стрілок. Значний інтерес становлять уламки розпиляного навіпіл барабана канелюваної колони з незначними залишками напису (очевидно, проксенії V—IV ст. до н. е.), в якому тричі згадується ім'я Апполона.

Відповідь на поставлене запитання, можливо, дає своєрідне планування і влаштування цього будинку: в ньому утворюється немов би чотири однакових частини (секції), кожна з яких складається з приміщення з кам'яним підвалом в східній частині (де з агори був, звичайно, і вхід), і приміщення на субструкціях в західній частині, яке примикало до нього. Поперечні субструкції точно збігаються з напрямком поперечних стін приміщень з підвалами. Привертає до себе увагу монументальний характер цієї будівлі, що, безперечно, виправдано її місцезоло-

Рис. 9. Громадська будівля. Кладка стін підвального приміщення № 3.

женням на агорі. Цей будинок не має двора, який, звичайно, є приналежністю житлових будинків.

Виходячи із сказаного, можна вважати, що будинок мав громадське призначення. Хоч прямих доказів і немає, але не виключена можливість, що в будинку розміщались міські власті, можливо, колегії і чиновники, зв'язані з агорою, торгівлею, ринками.

Навряд чи ці приміщення з підвалами мали торгове або складське призначення. Дуже вже багатий і монументальний цей будинок, щоб служити торговим цілям. Та й знахідки тут мали зовсім інший характер, ніж в торговельних будинках ольвійської агори.

Слід відзначити ще одну деталь: біля західного цоколя приміщення № 4, під глинобитною підлогою, було виявлено великий ліпний сірогли-

Рис. 10. Південно-західний будинок. Загальний вигляд будівельних залишків.

няний глечик, заповнений попелом. В цоколі був навіть зроблений облом для зручності розміщення посудини. Очевидно, при закладці будинку тут була принесена будівельна жертва.

Південно-західний будинок. Південно-західну частину центрального кварталу займає великий будинок, розкопки якого тільки почались. Східна частина будинку пошкоджена виноробною майстернею, збудованою на цьому місці у I ст. н. е. Описати можемо лише ту частину будинку, яка уже відкрита розкопками (рис. 10).

Східну частину будинку займав двір, вибукуваний кам'яними плитами і буличником. Довжина двору 5 м, ширина — 3,45 м. Приблизно посередині двору покладено ряд (з заходу на схід) вузьких і довгих обтесаних вапнякових плит, які різко відрізняються від усієї кладки вимостки. Цей ряд плит покладений трохи нижче рівня вимостки, внаслідок чого тут утворилась трохи заглиблена смуга — жолобок. Обидві половини двору розташовані по боках (на північ і південь) цієї лінії і мають незначний нахил в її бік. Цілком очевидно, що це було зроблено для стоку дощової води. Цей кювет має ледве помітний ухил у східному (протилежному від житлової частини будинку) напрямку.

З західного боку до двору прилягають два приміщення: південне — наземне (№ 1) і північне — з кам'яним підвалом (№ 3).

Від приміщення № 1 збереглась тільки нижня частина східної стін-

ки, яка і відділяла його від двору. Стіна викладена з добре обтесаних прямокутних плит середніх розмірів, які були поставлені вздовж обох лицевих боків, з забутовкою всередині, що було типовим в ольвійському будівництві IV ст. до н. е. З усіх відкритих до цього часу стін будинку ця кладка є найкращою, очевидно, тому, що стіна була фасадною, поверненою до двора. Щільно до стіни примикає вимостка двора.

В приміщенні № 3 зберігся тільки підвал (3,20×3,10 м) з кам'яними стінками і звичайним для елліністичної Ольвії влаштуванням. Тут добре збереглися західна і південна стіни, викладені з каменів різних розмірів і різної якості обробки, причому великі плити нерідко поставлені (особливо в нижньому ряді) на ребро.

До південно-західного кута підвалу № 3 веде вузьке коридоровидне приміщення (шириною 80 см), яке було кліткою для сходів: тут знаходились дерев'яні або кам'яні сходи, які з'єднували наземне приміщення № 1 з цим підвалом.

Дальше на захід знаходиться ще одне наземне приміщення (№ 2), відкриття якого тільки розпочалось.

Будинок продовжується в західному і південному напрямках. Лише після повного розкриття можна буде судити про його планування, влаштування і призначення.

На підставі знахідок і вживаних тут будівельних прийомів можна стверджувати, що й цей будинок споруджений в кінці IV ст. і проіснував до середини або до кінця II ст. до н. е.

Таким уявляється Центральний квартал західної частини агори. Після того, як його розкопки будуть повністю завершені, він буде одним з найбільш цікавих міських ансамблів Ольвії.

Будинок (№ 2) на південній частині агори. Під час розкопок в південно-західній частині агори, перед тим місцем, де починається Південна вулиця, східніше описаного вище громадського будинку, були виявлені залишки великої багатой будівлі. Як з'ясувалось в ході робіт, ця будівля фланкує південну частину агори, місцеположення якої до останнього часу не було точно встановлено. Своїм, поки що не відкритим фасадним (північним) боком ця будівля була повернута до агори. Західна частина будинку виходила на Головну вулицю, яка вела в південну частину Верхнього міста. Вулиця проходила між цим будинком південної частини агори і громадським будинком західної частини агори.

Розкопки цього будинку тільки розпочались. В межах відкритої його частини знаходяться двір і два підвальних приміщення: № 1 — північніше від двору, № 2 — південніше.

Від підвального приміщення № 1 поки що відкрита лише частина східної стіни (довжиною 1,63 м), дуже добре викладеної з обтесаних плит великих і середніх розмірів, покладених правильними рядами (збереглось 5—8 рядів, висотою до 1,46 м). Від наземного приміщення збереглись дві шарові субструкції для західної і східної стін. Західна субструкція потужна і солідна, складалась з широких, яскраво виражених глинястих і зольних шарів. Східна субструкція у верхній своїй частині складалась з тонких і маловиразних прошарків, у нижній частині — з широких і яскравих (як у західній).

Двір, що прилягає до Головної вулиці, з якої і був зроблений вхід у двір, вимощений черепками і дрібним камінням. Тут були відкриті залишки кам'яного водостоку з обтесаних плит, який відводив дощову воду з двору в західному напрямку — на Головну вулицю. В цьому ж дворі відкрито залишки кількох наземних стін від приміщень, які знаходились навколо двору.

На південь від двору розпочаті розкопки підвального приміщення № 2 (рис. 11). Тут поки що розкриті дві стіни — західна і північна, зв'язані в замок. Східна стіна виявилась вибраною на камінь, а південна

знаходиться під ще нерозкопаною площею. Обидві стіни дуже доброї кладки, побудовані з старанно обтесаних плит правильної форми великих і середніх розмірів, поставлених на ребро, та плиском (збереглося 10—11 рядів, висотою 2,35—2,55 м). Обидві стіни стоять на цокольному ряді, який виступає всередину на 5—7 см. На рівні цокольного ряду була глинобитна підлога.

У західній стіні, в одному місці верхньої частини цокольного ряду зроблений акуратний прямокутний виріз (25×13×10 см), який призначався, очевидно, для будівельної жертви.

Масові знахідки в цьому будинку належать, головним чином, амфорам, червоноглиняному і сірому столовому і кухонному посуду. Певну частину знахідок становлять уламки чорнолакової кераміки, у тому числі прикрашеної лінійним і рослинним візерунком білою накладною фарбою і розведеною глиною, «мегарські» чашки. Особливо слід відзначити невеликий фрагмент мармурової скульптури лева або грифона, фрагменти кількох теракот.

Знахідки, будівельні прийоми, стратиграфічні міркування дозволяють датувати цей будинок часом від кінця IV ст. до середини або кінця II ст. до н. е.

Відкриті частини цього будинку свідчать, що дальші його розкопки, як і всієї південної частини агори, будуть мати не менший інтерес, ніж дослідження інших ділянок центральної частини Ольвії.

Південний квартал розташований уже за межами агори, хоч він і безпосередньо прилягає до неї. Розкопки цього

Рис. 11. Будівля на південній частині агори. Кладка стін підвалу № 2.

кварталу тільки почалися. Тут розпочато відкриття двох будинків.

Один з них IV—II ст. до н. е. знаходився на розі Південної і Головної вулиць. Південна вулиця відкрита тут на протязі 13 м, її ширина близько 4 м; на ній збереглися чотири горизонти череп'яної вимостки різних часів. Від північної частини цього будинку, що безпосередньо прилягає до Південної вулиці, відкрито три суміжних підвальних приміщення, які становили північно-східну частину будинку. В самому кутку знаходилось підвальне приміщення α майже квадратної форми (3,30×3 м), від якого збереглися дві стіни — північна і східна. З західного боку знаходилось друге підвальне приміщення β , від якого збереглась тільки одна північна стіна. Всі ці стіни складені переважно з обтесаних каменів великих розмірів, покладених часто плиском. На південь від приміщення α знаходилось третє підвальне приміщення— γ , але від його кам'яних стін нічого не збереглося; як і багато інших стін вони були вибрані в давнину на будівельний матеріал, сліди від їх виборок простягаються у відповідних місцях.

В епоху, що передувала спорудженню будинку IV—II ст., тут знаходилась інша будівля V—IV ст., від якої на розкопаній площі, під під-

логою приміщення *a*, збереглося підвальне приміщення (3,21—3,27 × 2,92—3,03 м), врізане в материк на глибину 1,55 м. Вдалось встановити, що стіни цього підвального приміщення були не кам'яні, а з цегли-

Рис. 12. Будівля з нішею. Загальний вигляд відкритої частини приміщення *A*.

Рис. 13. Будівля з нішею. Загальний вигляд ніши.

сирцю: збереглися залишки східної стіни, збудованої з цегли-сирцю. Материкові борти підвалу, а місцями і його материкова підлога, були вкриті вапняковою обмазкою. Таким чином, цей підвал V—IV ст. був влаштований і обладнаний інакше, ніж підвали будинків елліністичного часу.

Привертають до себе увагу знахідки, які трапилися в цьому підвалі і відносяться до часу його функціонування. Тут знаходились фрагменти родоських, клазоменських та інших раних посудин, чорнофігурний аск у вигляді качки, уламки червонофігурної кераміки, кілька ассів.

Слід відзначити ряд теракот, чотири з них, великих розмірів, зображають Кібелу, що сидить на троні з левеням на колінах, або біля ніг, а також шестирядковий напис на невеликій порівняно тонкій мармуровій плиті з присвяченням Афродіти Понтіїської від жреця Агрота — сина Діонісія, що приніс їй дари.

Рис. 14. Глиняна каstrюля.

но ранньоримського часу, яку недавно видала О. І. Леві⁷. Розкоп 1961 р. був розташований на північний захід від місця робіт Б. В. Фармаковського.

Шар елліністичного часу в цьому розкопі виявився дуже насиченим і масивним. Тут відкрито частину (очевидно $\frac{3}{4}$) великого підвального приміщення (рис. 12) (не менше $4,5 \times 2,8$ м), стіни якого складені неоднаково: північна стіна трохи старанніше із кращого каменю, а західна і східна (збудовані трохи пізніше північної) і з грубо обробленого каменю, переважно середніх розмірів. Місцями стіни збереглись до 1,65 м (14 рядів кладки), але підвал був більш високий.

У північній стіні приміщення виявилась велика напівкругла ніша, розташована майже на її середині (рис. 13). Довжина ніші (уздовж стіни) 1,3 м, найбільша глибина — 0,55 м. Деталі кладки стіни і ніша в ній вказують на їх одночасність. Слід відзначити, що хоч камені ніші покладені і напівкругом, а деякі камені спеціально підтесані під час кладки, східна половина ніші заокруглюється дещо більш полого, ніж західна. А втім, ця асиметрія, можливо, була усунута при штукатурці стін: знайдені кусочки її з залишками рожевої і бузкової фарби. Дно ніші було також оштукатурене, воно знаходилось на рівні глинобитної підлоги приміщення (в приміщенні простежено понад 7 обмазок підлоги товщиною до 50 см).

Така велика ніша в стіні зустрічається в Ольвії вперше. Але в сусідній Тірі⁹ ніші відомі в кількох приміщеннях елліністичного часу. Ніша Ольвійського будинку, можливо, призначалась для встановлення в ній скульптури. Але враховуючи підвальный і зовсім непарадний характер приміщення, вирішення питання про призначення ніші, як і приміщення в цілому слід відкласти до повного розкриття будинку.

Судячи з того, що стіна з нішею викладена на два лиця, можна вважати, що поряд (північніше) знаходилось друге підвальне приміщення, ізолюване від першого.

Тут були відкриті також шарові субструкції, що збереглись фрагментарно (в південній), а також глинобитні трамбовки (в північній час-

⁶ Б. В. Фармаковський, ОАК за 1908 г., стор. 5.

⁷ О. І. Леві, Ольвійські виноробні, АП, VII, К., 1958, стор. 29.

⁹ Л. Д. Дмитров, Білгород-Дністровська археологічна експедиція, АП, II, К., 1949, стор. 43.

тині розкопу), на яких ставились стіни наземних приміщень. Знайдено також цілий ряд завалів цегли-сирцю, залишки кухонних печей.

Слід вказати, що будинок, якому належало це приміщення, був орієнтований трохи інакше, ніж інші будинки на агорі, а саме: з півночі — північного сходу на південь — південний захід.

Рис. 15. Велике червоно фігурне рибне блюдо.

Знахідки тут виявились досить численними, причому здебільшого вони відносяться до елліністичного часу і вказують, можливо, на житловий характер цього будинку. Відзначимо три майже повністю вцілілі кухонні каструлі з напівкожурним дном (рис. 14), кілька глечиків, численні уламки амфор, столового і кухонного посуду. Заслуговує на увагу фрагмент жіночої теракоти, можливо Кібели, частина мармурової статуї, фрагмент червонофігурного лекіфа з зображенням жіночого лица, фрагмент посудини, орнаментованої вписаними один в одного прямокутниками і шахматними квадратами.

Судячи з усього, будинок спочатку був збудований в кінці IV — на початку III ст., але він (в тому числі і приміщення з нішою) перебудовувався на протязі III ст. до н. е. Підвальне приміщення було слущено в культурний шар більш раннього, класичного часу, від якого тут виявлено чимало речових знахідок.

Північний квартал. Роботи в північному кварталі тільки розпочаті. Розкопками поки що було досліджено лише південну частину кварталу, а також Північну вулицю, що прилягає до нього: довжина відкритої частини вулиці 20 м, ширина — 2,5—3,5 м. З віддаленням від агори вулиця поступово розширюється, має таку ж череп'яну (з дрібними каменями) вимостку, як на агорі та Південній вулиці.

Рис. 16. Чорнолаковий канфар.

У V—IV ст. тут існував будинок, очевидно, торговельного призначення: від нього частково відкриті залишки двох підвалів (південного і північного), в значній своїй частині знесених під час перебудови ділянки в кінці IV ст. У південному підвалі, на рівні материкової підлоги, було знайдено ве-

Рис. 17. Теракотова голівка пізньоархаїчного часу.

Рис. 18. Голівка і частина бюста теракоти Афродіти.

лику кількість уламків амфор, що належать не менше 15—20 екземплярів. Вони були роздавлені стелею, яка обвалилась під час пожежі,

Рис. 19. Теракотова голівка Афродіти.

тому уламки кожної амфори лежали поруч, одною групою, в золистому шарі. У північному підвалі виявлено кілька цілих опухлогорлих амфор і уламки піфосів. Очевидно, вино, маслини, олія, що зберігались у цих амфорах і піфосах, продавались у крамницях, які знаходились над підвалом. Стіни крамниць були повністю розібрані на камінь під час перебудови міста в кінці IV ст. до н. е.

Від V—IV ст. на цьому розкопі були відкриті і деякі інші вцілілі при перебудові будівельні залишки, але розрізнені, які не дають уявлення про планування і влаштування відповідних будівель.

Від наступного, елліністичного часу тут поки що відкрита частина залишків чотирьох приміщень порівняно великого будинку, який багато разів перебудовувався. На західній стороні відкритої частини будинку знаходились два приміщення з підвалами: одне приміщення з підвалом № 1 безпосередньо прилягало до полотна Середньої вулиці; друге приміщення з підвалом № 2 знаходи-

лось на північ від нього. Підвальне приміщення № 1 являє собою рідку пам'ятку, де легко спостерігаються усі перебудови. З кожною новою перебудовою, що проходили від середини III до середини II ст. до н. е. погіршувалась якість кам'яної і будівельної техніки. Над цим підвалом збереглися незначні залишки наземних зовнішніх стін. Від одної з них, південної, яка повернена на Середню вулицю, збереглися один, а місцями і два ряди каменів. У цій кладці усі камені обтесані, доброї прямокутної форми; вони старанно підігнані один до одного. Деякі камені, в тому числі один з рустом, використані вдруге. Від західної наземної стіни цього приміщення збереглися дві плити, які утворюють разом з південною стіною прямий кут приміщення № 1. Від приміщення № 2 збереглась лише частина західної, добре складеної кам'яної стіни. За 3,10 м від неї чітко встановлюються сліди виборки східної стіни. Добре збереглась частина глинобитної підлоги чорнопопілястого кольору. Знайдено також дрібні кусочки пофарбованої штукатурки, яка частково покрита фресковими розписами — орнаментальним і рослинним візерунком дуже поганої збереженості.

На схід від приміщень з підвалами № 1 і 2 знаходились два наземних приміщення № 3 і 4, які виходили в глиб агори трохи далі фасадної лінії поруч (південніше) розташованих західної торговельної будівлі і громадського будинку (можливо, міських властей). Від цих приміщень № 3 і 4, які неодноразово перебудовувались, збереглися незначні залишки.

Однією з будівельних особливостей цього будинку є застосування глинобитних трамбовок, споруджених замість кам'яних фундаментів і шарових глинисто-зольних субструкцій для ряду стін наземних приміщень. Такі трамбовки, зокрема, застосовані для західних стін приміщень № 3 і 4 та для південної стіни приміщення № 4; вони відрізняються доброю щільністю (кupati їх лопатою дуже важко). Зверху трамбовки трохи ширші — 1,08 м, ніж знизу — 0,9 м, висота їх — 1,12 м.

Цей будинок загинув від пожежі на початку II ст. до н. е.

Північна вулиця, яку ми згадували на початку статті, була відкрита ще в 1952 р. під керівництвом О. І. Леві¹⁰. Ця вулиця починалась від теменоса. Тут були також відкриті чотири горизонти череп'яної вимостки, яка датується від V до III ст. до н. е. включно. На розі, який утворений цією і Головною вулицею, були виявлені будівельні залишки якоїсь значної споруди, що виходила своїми фасадами на Північну вулицю і до теменоса.

Цікавою є вимостка агори. В тій її частині, яка прилягала до західного боку агори, вимостка відкрита на значній площі. Тут виявлені три її горизонти: 1) верхній, самий пізній у цьому пункті (на глибині 20—40 см від сучасної поверхні), першої половини II ст. до н. е.; 2) середній горизонт кінця III — початку II ст. до н. е.; 3) нижній горизонт — III ст. до н. е. Відстань між горизонтами вимостки становить від 40 до 50 см. Вимостки складалась з черепків амфор та інших, переважно товстостінних посудин (стінок, ручок, денець тощо), черепиці, щебеню, кісток тварин на глинясто-вапняковому розчині. Співвідношення цих елементів буває різне в тому чи іншому місці агори, в той чи інший час.

У перші століття н. е. площа агори виявилась поза міською територією, північна межа якої тепер проходила на Поперечних балках. На площі агори і теменоса в I—III ст. н. е. були розташовані земляні ями для зберігання зерна і фуражу, гончарні майстерні та виноробні. Але опис цих об'єктів прямо не відноситься до теми даної статті.

При розкопках західної сторони агори виявлено багато різноманітних речових знахідок, які мають дуже велику цінність і важливі в багатьох відношеннях: вони дозволяють вивчати різні сторони життя Оль-

¹⁰ Е. И. Левин, Ольвийская агора, МИА, № 50, 1956, стор. 52.

вії — місцеве виробництво і його технічний рівень, торгівлю, культуру.

За кількістю знахідок на першому місці стоять уламки амфор — близько 650 тис. фрагментів; одних тільки амфорних ручок було близько 32 тис. Це і зрозуміло: адже ж агора була також і ринком; амфорна тара тут широко використовувалася для зберігання різних рідинних і сипучих товарів. До того ж, замости агори і прилеглих до неї вулиць здебільшого були вимощені черепками — насамперед уламками амфор. Із інших видів кераміки за амфорами йде місцева побутова (столова і кухонна) червоноглиняна і сіра (до 38 тис. уламків) кераміка. Треба зазначити, що при розкопах жилих кварталів побутового посуду зустрічається значно більше, ніж на агорі, що цілком зрозуміло.

Рис. 20. Теракотове зображення Деметри в баштовому головному уборі.

Характерно те, що близько 40% сірого посуду мало лощену поверхню (6400 з 15000). Приблизно стільки ж (близько 6 тисяч) було уламків ліпного посуду. В цій групі виявлено багато десятків фрагментів, прикрашених нігтьовим і різним орнаментом, а також різноманітними вдавлюваннями.

З привізного посуду перше місце займає чорнолакова кераміка — близько 18 тис. фрагментів, в тому числі частина посуду аттичного виробництва з чудовим лаком, нерідко з штампованими і різними візерунками.

Уламків чорнофігурного і червонофігурного посуду було порівняно небагато — приблизно по 300 екземплярів кожного. «Мегарським» чашкам і посудинам з рельєфними зображеннями належить близько 500 фрагментів.

Вражає велика кількість черепиці — близько 86 тис. уламків керамід і понад 12 тис. уламків каліптерів. Громадські будівлі агори, природно, завжди мали черепичне покриття.

Металевих предметів було близько 1800, переважно мідних і бронзових; залізни виробу становлять менше

$\frac{1}{3}$ вказаної кількості. Для давніх часів така невелика кількість металевих знахідок цілком природна; металеві вироби, що вийшли з ужитку, йшли на переплавку і перековку.

Вже відзначалося, що знайдено 734 монети і 2100 дельфінчиків. Найбільше знайдено монет при розкопках західної торговельної будівлі. Серед монет трапився золотий статер Лісімаха; на лицьовій стороні вміщено його портрет, на зворотній — Афіна з Нікою.

Важливо вказати на ряд знайдених унікальних, дуже цікавих речей. Одним з найрідкісніших і дуже цінних є велике червонофігурне рибне блюдо кінця V ст. до н. е. із зображенням чотирьох риб, обернутих попарно одна до одної (рис. 15).

Цікаві уламки чорнофігурного кіліка VI ст. до н. е. з зображенням коней, запряжених у колісницю. Зустрінуто було цілий ряд канфарів елліністичного часу (рис. 16).

Значний інтерес становить частина чорнолакової фігурної посудини із зображенням Сілена, виконаного з великою експресією.

Чимало було і теракот. Привертає до себе увагу (рис. 17) виразна

теракотова голівка архаїчного часу (VI ст.); велике погрудне жіноче теракотове зображення богині Афродіти IV ст. до н. е. з слідами пофарбування (рис. 18), голівка другої теракоти Афродіти у вінку з листя (рис. 19); зображення Деметри в баштовому головному уборі (рис. 20).

Цікава жанрова група невимушено сидячої дівчинки з собакою. В колекції є ряд і інших теракотових голівок — жіночих, чоловічих, дитячих.

Було знайдено кілька уламків мармурових скульптур: невелике фрагментоване погрудне зображен-

Рис. 21. Рука жіночої мраморної статуї.

Рис. 22. Фрагмент архітектурної черепиці з рельєфним зображенням медузи.

ня літнього чоловіка (IV ст. до н. е.), чоловіча голівка невеликих розмірів, частина мармурової голови лева, рука жіночої статуї (рис. 21) та ін.

Слід відзначити глиняну форму для виготовлення свинцевих букраниїв, які були предметами культу.

Значний інтерес становить уламок кераміди, вкритої світлою облицювкою і розписаної геометричним візерунком, у тому числі шаховим полем коричневою і червоною фарбою, уламок архітектурної черепиці з дуже виразним рельєфним зображенням обличчя, мабуть, медузи (рис. 22) V ст. до н. е., вапнякова плита карнизу з овами та перлинами (рис. 23).

Рис. 23. Вапнякова плита карнизу з овами і перлинами.

В найближчі роки будуть продовжені систематичні розкопки агори. Вони дадуть ще багато важливих різноманітних матеріалів для розуміння різних сторін життя Ольвії — її історії, економіки, культури, міського будівництва ¹¹.

¹¹ Розкопки окремих ділянок і квадратів на західній частині Ольвійської агори проводились під керівництвом В. В. Лапіна, Б. В. Борисова, І. Б. Клеймана, А. Ф. Дмитренка, І. В. Пташникової, Т. К. Тарасенко, А. І. Фурманської, Ф. М. Штігельман.

В центре внимания Ольвийских экспедиций послевоенного времени находились раскопки агоры (главной городской площади) и теменоса (общегородской культовой округи), впервые встреченных в античных городах Северного Причерноморья. На протяжении 400 лет (от рубежа VI и V до конца II века до н. э.) здесь, в самой видной части Верхнего города, находился центр Ольвии, являвшийся средоточием общественно-политической, торговой и культурной жизни ее жителей.

Результаты раскопок позволяют уже сейчас восстановить в основных чертах планировку и устройство агоры. Свободная ее площадь была значительной — около 3000 м². Северную сторону занимало большое парадное здание стон, на западной и восточной сторонах находились торговые здания с лавками, в юго-западной и в южной части — общественные и другие богатые здания. Агору пересекали вдоль западной и восточной ее сторон две улицы. От агоры — в сторону городских кварталов вдоль западной стороны Верхнего города — уходили три улицы. Улица-лестница связывала агору с нижним городом. Агора и улицы имели черепяно-щелбневые замосты, здесь находились цистерны, водоемы, водопроводные и водоотводные каналы.

Западная сторона Ольвийской агоры, раскопкам которой в 1956—1961 гг. посвящена настоящая статья¹², состояла из трех кварталов: Северного, Центрального и Южного. Больше сделано было по раскопкам Центрального квартала, длиной в 52 м. В северо-восточной его части находилось большое торговое здание из 7 лавок с хорошо устроенными и сохранившимися подвальными (складскими) помещениями.

С западной стороны — в притык к тыльной стене торгового здания находились две постройки: в южной части — здание, состоявшее из двора и 8 помещений (3 из них имели подвалы); в северной части — дом из 8 помещений с прекрасно сохранившимися двумя цистермами большой глубины (до 6 м), для хранения вина и масла. В юго-восточной части квартала открыто здание общественного назначения, состоявшее из 8 помещений: 4 из них были расположены лицом к агоре, откуда находились и входы; они имели очень хорошо устроенные подвальные помещения с каменными стенами. С западной стороны к ним примыкают 4 наземные помещения, построенные на слоевых субструкциях.

В юго-западной части квартала приступлено к раскопкам здания, от которого пока открыты мощеный двор и 3 помещения (в том числе одно с подвалом).

В 1961 г. удалось выявить южную границу агоры, в западной половине которой приступлено к раскрытию большого здания. Здесь пока раскопаны мощеный двор и 2 подвальных помещения к северу и к югу от него, с очень хорошо сложенными каменными стенами.

В южном квартале работы только начаты. Здесь раскапываются 2 здания эллинистического времени, которые находились непосредственно на агоре, а в непосредственной близости к ней.

Эти постройки в большинстве своем сооружены были или перестроены в конце IV—начале III в. до н. э. Они существовали до второй половины II в. до н. э., когда Ольвия переживала глубокий кризис и не в состоянии была ни строить новые, ни поддерживать старые здания.

Значительное количество разнообразных вещественных находок имеет очень большую ценность и дает возможность расширить изучение различных сторон жизни Ольвии — местного производства и его технического уровня, торговли, культуры.

¹² В раскопках западной стороны Ольвийской агоры брали участие: Київський Університет ім. Т. Г. Шевченка (1959—1961 рр.), Одеський археологічний музей (1959—1962 рр.). В 1956—1957 рр. тут працювала група археологів Польської Академії наук під керівництвом члена-кореспондента ПАН К. Маєвського.